

DIYARBAKIR'DAKİ KOÇ, KOYUN BAŞLI MEZAR TAŞLARI İLE KİLİMLERDE KULLANILAN DAMGALARIN TARİHİ KÖKLERİ*

Doç. Dr. Mustafa AKSOY**

Öz

Etnografya eserleri, kültür tarihi araştırmalarında en otantik belgelerdir. Bu nedenle bir bölgenin veya halkın kültürel yapısı araştırılırken o belgeleri ve onların tarihi kaynakları görmezden gelinemez.

Bilindiği gibi Diyarbakır'da koç-koyun başlı mezar taşları ile geleneksel usulle kimler yapılmış ve yapılmaktadır. Fakat konu hakkında yapılan araştırmaların çoğunluğunda söz konusu olan bu eserlerin tarihi kökleri yok sayılmış ya da yeterince dikkat edilmemiştir. Mesela dünyadaki ilk koç-koyun başlı mezar taşları 1772'de Hakasya'nın Yenisey ırmağı boyunda bulunduğu halde, Diyarbakır'daki koç-koyun başlı mezar taşları Karakoyunlu ve Akkoyunlularla izah edilmiştir. Diyarbakır kilimlerinde kullanılan şekil ve damgalar da Balkanlardan Sibiryaya veya Urallara kadar olan Türk kültür coğrafyasında görüldüğü halde bu konuya değinilmemiştir.

Diğer yandan Diyarbakır kilimlerindeki kullanılan damgalar ve şekillerin Farslarda niçin olmadığı konusuna da görmezden gelinmiştir. Bu makalede 1996'dan beri yapmış olduğumuz saha araştırmalarında elde ettiğimiz görsel bilgilerle, Diyarbakır'daki koç-koyun başlı mezar taşları ile kilimleri -özellikle Fars coğrafyasıyla- karşılaştırmalı anlatılarak ilgililerin dikkatine sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Etnografya, Hakasya, Sibiryaya, Fars, Kilim.

Historical Roots Of Ram And Sheep Headed Tombstones And Rugs In Diyarbakir

Abstract

Ethnographic works are the most authentic documents in cultural history research. Therefore, while investigating the cultural structure of a region or people, those documents and their historical sources cannot be ignored.

* Bu makale Uluslararası Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu'nda (2-3 Kasım 2017) bildiri olarak sunulan metnin gözden geçirilip eklemeler yapılmış halidir.

** Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü.

As it is known, the ram-sheep-headed tombstones were built and built in Diyarbakir in the traditional way. However, most of the researches on the subject have ignored the historical roots of these works or they have not been paid enough attention. For example, although the first ram-sheep-headed tombstones in the world were found on the Yenisey River of Hakasya in 1772, the ram-sheep-headed tombstones in Diyarbakir were explained by Karakoyunlu and Akkoyunlu. Although the shapes and stamps used in the kilims of Diyarbakir are seen in the Turkish cultural geography from the Balkans to Siberia or the Urals, this issue is not mentioned.

On the other hand, the issue of why the stamps and shapes used in the kilims of Diyarbakir are not available in the Persian have been ignored. In this article, the visual information obtained from the field researches we have conducted since 1996, ram-sheep-headed tombstones and rugs in Diyarbakir -especially Persian geography- will be presented comparatively to the attention of the concerded.

Keywords: *Ethnography, Hakasya, Siberia, Persian, Rug.*

Etnografya eserleri, kültür tarihi araştırmalarında kullanılması gereken en otantik belgelerdir. Bu nedenle bir kültürel coğrafyanın veya bir halkın kültürel yapısı ve kültür tarihi araştırılırken, araştırma alanındaki etnografya eserleri görmezden gelinemez.

Diyarbakır kilimlerinde kullanılan Şekil ve damgalarda, Balkanlardan Si-birya veya Urallara kadar olan Türk kültür coğrafyasında görüldüğü halde, bu konuya değinilmemiştir. Diğer yandan Diyarbakır kilimlerinde kullanılan damga ve Şekillerin Farslarda niçin olmadığı konusu da görmezden gelinmiştir.

Bir kültür unsurunu tarihi ve kültürel bağlamından koparıp, siyasi kimlik aracı olarak kullanır ya da kullanmak isterseniz, istediğiniz yorumu ve tanımlamayı yapabilirsiniz. Ancak böyle bir tavrın ilmi olduğunu savunmak için yeni bir ilim tanımı yapmak gerekir. Görülen, bilinen, tarihi kayıtları olan ve konu hakkında çok sayıda araştırma yapılan bir mevzuda farklı Şey söylemek için bu zamana kadar kimsenin görmediğini ve fark etmediğini fark etmek ve onu ilmi delillerle ortaya koymak gerekir. Aksi halde farklı ne olsun diye ya da siyasi kaygılarla söylenen sözler ve yazılar, ilmi ne de samimi ifadeler olarak kabul edilemez.

Yerel ve sözlü kültür araştırmaları, yaşanılan alanın tanınması açısından son derece önemlidir. Ancak yerelde ve sözlü olarak elde edilen bulgular, konu hakkında yapılan diğer çalışmalarla mukayese edilmediği taktirde son derece sakıncalı sonuçların doğmasına neden olabilir. Çünkü yereldeki bulgular, geneldekilerle mukayese edilmediği zaman, bulunan bilgi ve belgelerin tarihi süreci ve tarihi kökleri fark edilemez. Böyle bir durumda da yerelde elde edilen kültür unsurlarından hareketle genele varmak ve o kültür unsurunun kültür tarihindeki yerini belirlemek mümkün olamaz.

Koç, Koyun Başlı Mezar Taşları

Türkiye’de ağırlıklı olarak Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da görülen koç, koyun başlı mezar taşlarının en yaygın görüldüğü yer Tunceli ve İğdır coğrafyasıdır. Türkiye dışında ise bu taşların en yoğun görüldüğü yerler Nah-

çıvan, Güney Ermenistan, Türkmenistan, Kazakistan, Hakasya ve Moğolistan'dır.¹

Söz konusu mezar taşları hakkında Türkiye'de yapılan kapsamlı bir çalışmada² koç, koyun başlı mezar taşlarının tarihi kökleri ile bu mezar taşlarının nerelerde oldukları hakkında yazılı ve görsel çok sayıda bilgi verilmiştir. Buna rağmen bu kitaptaki bilgiler bazıları tarafından yok sayılmış ve kitaptaki bilgilere cevap dahi verilmeyerek,

"Kürt yerleşim merkezlerinde bulunan mezarlıklarda tanrılara kurban olarak sunulan koyun ve koç mezar taşlarına rastlanılmıştır... Dersim'in Ovacık ilçesi Kozluca köyü mezarlığında bulunan iki koç mezar taşında, koçların gövdelerinde Güneş tanrısı Şimig / Şamaş'a ait semboller vardır. Şimiğ, günümüzdeki Kürtlerin ataları olan Hurrilerin güneş tanrısıydı. Daha sonraki dönemlerde Şamaş³ adını almıştır."⁴

ifadeleri kullanılmıştır.

Kürtoloji uzmanlarının hiçbir eserinde Kürtlerin tanrılarına koç, koyun kurban ettiği yazılı olmadığı gibi, Türkiye'de söz konusu mezar taşlarının en yoğun olduğu yerlerden biri Tunceli, diğeri ise İğdır'dır.

Bilindiği gibi Tunceli halkı Kürtlüğü kabul etmez. İğdir'daki mezar taşlarının bulunduğu mezarlıklar ise günümüzde bile Türkler tarafından kullanılmaktadır. En önemlisi bu mezar taşlarının dünya tarihinde görüldüğü ilk yer Hakasya olup 1722'de Rus arkeologlar tarafından yapılan bir kazıda altı (6) tane bulunmuştur.⁵ Sonraki kazılarda bunlardan başka çok sayıda tarihi koç, koyun başlı mezar taşları, hatta ağaçtan yapılmış iki adet koç, koyun başlı heykel bulunmuştur.

Hakasya'da bulunan mezar taşları hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:

"İnsan ve hayvanların (koç, koyun, aslan, at) taştan yontulmuş heykelleri eski Türklerin ana eserlerindedir. Bunun gibi anıtlar ilk defa 1722'de, D.G. Messerschmidt ve F.I. Strahlenberg tarafından Minusinsk bölgesinde bulunmuştur. Ayrıca Strahlenberg bunların Minusinsk Tatarlarının kültü olduğunu ifade eder. Çin kaynakları da koç, koyun, at ve insan heykelle-

¹ Mustafa Aksoy, "Minusinsk-Abakan'dan Tunceli Mezarlarına Koçbaşı Motifi", *Gazi Üniversitesi, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005) Bildirileri*, Ankara 2010; Aksoy, "Kazakistan'da Koç-Koyun Heykelli Mezarlar", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 302, İstanbul 2012; Aksoy, "Tunceli'de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar", *2023 Dergisi*, Sayı: 129, Ocak 2012; Aksoy, "Türkistan'dan Anadolu'ya Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar", *Yeni Türkiye*, Sayı: 53, 2013; Aksoy, "Tarih-Sosyoloji Bağlamında Doğu Anadolu, Nahçıvan ve Tebriz'de Saha Araştırmaları", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 359, İstanbul 2016; Aksoy, "Tarih-Sosyoloji Bağlamında Ermenistan ve Gürcistan'da Saha Araştırmaları", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 360, İstanbul 2016; Mustafa Aksoy - İshak Şimşek, "Hozat'ta Koç, Koyun, At ve İnsan Üsluplu Mezar Taşları İle Kilimler", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 373, İstanbul, Ocak 2018.

² M. Abdulhaluk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, Ankara 1983.

³ Buradaki dipnot Mustafa Aksoy tarafından konmuştur. "Asur ve Babil uygarlığında Şamaş olarak bilinen Utu, Sümerlerin ana tanrısıdır."

⁴ Cemşid Bender, *Kürt Mitolojisi*, İstanbul 2007, s. 256.

⁵ A.Y. Borisenko - S.A. Khudyakov, "Drevnetyurskiye Pamyatniki Yeniseya", *Mejdnarodnyy Sempozyum o Sibiria*, (Sostavitel, V.İ. Molodin), Novosibirsk 1998.

rini M.Ö. 1000 ilâ M.S. 1000 yılları arasında tarihlendirerek bu eserlerin eski Türklerle ait olduğunu belirtirler.⁶

Bender adlı yazarın yukarıda ifade ettiği, Kürtler'in Hürriiler ile güneş tanrısı arasındaki ilişki, konunun uzmanlarınca doğrulanmamaktadır. Mesela yazarın ifadesinin aksine hemen her yazılı belgede "Şimig/Şamaş"ın Hurrilerin değil, Asur ve Babil halkının güneş tanrısı olduğu ifade edilmiştir.

Hititoloji ve Asuroloji uzmanlarından olan ve Münih Üniversitesi'nde görev yapan Ünal'a göre,

"Hurriler, M.Ö. 1500-1250 arasında Güney Anadolu'da yaşamış olan bir halktır. Harran Ovası'nda kurulmuş kadim bir devlettir... Hurriler ile ilgili en son araştırmalar, gerek dil ve gerekse arkeolojik buluntulara dayanarak bu kavmin anavatanının Kafkasya veya daha büyük bir ihtimalle Transkafkasya'da, yani Van Gölü, Ağrı Dağı ve Hazar Denizi arasındaki bölgede olduğunu göstermiştir; bu bölgeye Doğu Anadolu mutlaka dâhil edilmelidir. Hurriler bu dağlık bölgede M.Ö. 3. bin yılın sonlarına kadar kendileriyle çok yakın akraba olan Urartularla birlikte oturmuşlardır."⁷

Diğer yandan bunların yani Hurrilerin dil yapısının Hint-Avrupa dil grubundan yani Kürtçenin bağlı olduğu Fars dil grubundan olmadığı şu örneklerle anlatılır:

"Hurrice tıpkı gene Kafkasya kökenli bir dil olan Hattice gibi aglutine bir dildir, yani peşpeşe dizilen son eklerle kelime türetilir, isim ve fiil çekimleri bu eklerle yapılır; Türkçedeki sev-iş-tir-e-me-dik-ler-i-miz-den-dir-ler gibi bir tek sözcükle ifade edilen durum, örneğin İngilizcede en az 12 sözcükle anlatabilmektedir. Hurricenin Türk dilleriyle olan yakın benzerlikleri ortak kelime haznesinden çok, daha ziyade dillerin yapısıyla ilgilidir."⁸

Hurriler hakkında yapılan bir başka araştırmada da "M.Ö. III. bin yılın ortalarından itibaren Mezopotamya'da, Yukarı Dicle bölgesinde ortaya çıkmaya başlayan ve zamanla Eski Önasya'ya yayılan bir kavim vardı. M.Ö. VII. yüzyıla kadar varlığını devam ettiren ve konuştuğu dil itibarıyla filolojik bakımdan Asya kökenli olduğu kabul edilen bu kavim..."⁹ ifadesi kullanılmıştır.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi genel olarak, Türkiye'deki koç, koyun başlı mezar taşlarının, Karakoyunlu ve Akkoyunlu geleneği olduğu ve onlardan kaldığı ifade edilmektedir. Hatta 2005'de Diyarbakır'da yaptığımız bir araştırmada müzedeki bazı koç mezar taşlarının bir kısmının neden beyazımsı, bir kısmının neden siyahımsı olduğunu bir görevliye sorduğumda, müze görevlisi beyazımsı olanların Akkoyunlulara, siyahımsı olanların da Karakoyunlulara ait olduklarını söylemişti. Oysa Karakoyunlular (1365-1469) ve Akkoyunlular (1403-1508) tarih sahnesine çıkmadan önce, siyahımsı ve beyazımsı renk-

⁶ Borisenko - Khudyakov, "a.g.m.", s. 52-53.

⁷ Ahmet Ünal, *Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular ve Gelişmeler*, Ankara 1997, s. 12-13.

⁸ Ünal, *a.g.e.*, s. 15.

⁹ Adil Alpman, "Hurriler", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 25, 1981, s. 283.

lerdeki koç, koyun heykelinden çok sayıda örneği Türkistan kültür coğrafyasında görmek mümkündür. Hatta bunlardan bazıları milattan önceki tarihe aittir. Diğer yandan Erzurum, Kars, Van ve Hakasya'da kiremit renkli koç, koyun başlı mezar taşlarının da olduğunu da hatırlamak gerekiyor. Yani taşın renginden hareketle mezar taşlarının kime ait olduğunu ifade edersek, kiremit renkli mezar taşlarının kime ait olduğunu nasıl ifade ederiz?

Belki de gerçekten bu mezar taşlarının bazıları Karakoyunlu ve Akkoyunlulardan kalmış olabilir. Ancak bu mezar taşlarının son örneklerini Varto'da 1963, Tunceli merkezinde 1965, Elâzığ'da 2012, Hozat'ta ise 2015 tarihli olarak gördüğümüz için Türkiye'deki bütün mezar taşlarını Karakoyunlu ve Akkoyunlular ile izah etmek mümkün değildir. Diğer yandan Rus kaynaklarında da belirtildiği gibi bu mezar taşı geleneği Karakoyunlu ve Akkoyunluların tarih sahnesinde olmadığı zamanlarda da Türkler tarafından kullanılmıştır. Söz konusu mezar taşlarının çok sayıdaki örneğini bugünkü Türk Cumhuriyetleri'nde Altaylarda, Moğolistan'da görmek mümkündür. İsteyenler konu hakkında yukarıda belirttiğimiz yazılarımıza ve şu eserlere bakabilirler.¹⁰

Yukarıdaki bilgilerden de anlaşıldığı gibi bazıları tarafından koç, koyun başlı mezar taşları hakkında bilgiler çeşitli nedenlerle karartılmaya veya tarihi bağlarından koparılarak izah edilmeye çalışılmaktadır. Bunun nedeni sadece bilgisizlik olamaz. Kaldı ki bir insanın bilmediği konuda söz söylemesini bırakın, yazı yazması kabul edilemez. Çünkü yazılanlar tarihi bir belge olarak kalıyor ve bilgi kirliliğine neden oluyor. Üstelik bu bilgi kirliliği akademisyenleri bile etkiliyor. Mesela söz konusu sempozyumda¹¹ bildirim sunduktan sonra, soru cevap bahsinde, sanat tarihçisi olduğunu ve Diyarbakır'da yüzey araştırmaları yaptığını söyleyen bir öğretim üyesi Diyarbakır'daki koç, koyun başlı mezar taşlarının Diyarbakır'da bulunmadıklarını, buraya Tunceli'den getirildiğini ifade etti.

Her şeyden önce Diyarbakır'da yüzey araştırması yapan akademisyenin öncelikle Diyarbakır müzesindeki koç, koyun başlı mezar taşlarının nereden getirildiğini belirten envanter kayıtlarına bakması gerekirdi. Eğer Diyarbakır müzesine gidip, söz konusu mezar taşlarının envanter kayıtlarına baksaydı, müzede bulunan 15 civarındaki koç, koyun başlı mezar taşlarının Tunceli'den gelmediği, Diyarbakır merkezi ile Hani, Siverek, Dicle gibi çeşitli ilçelerden geldiğini görecekti. Diğer yandan Diyarbakır'daki koç, koyun başlı mezar taşlarının yapımında kullanılan taşlar ile Tunceli mezar taşlarında kullanılan taşlar karşılaştırılmış olsaydı Diyarbakır'daki koç, koyun başlı mezar taşlarının Tunceli'den gelmediğini görülecekti. Çünkü Tunceli mezar taşları beyaz ve yumuşak taşlardan, Diyarbakır mezar taşları ise sert ve siyah taşlardan özellikle de Siverek bölgesinde çok görülen volkanik taşlardan yapılmıştır.

¹⁰ E. Nowgorodowa, *Alte Kunts der Mongolie*, Leipzig 1980; Bahaeddin Ögel, *İslamiyet'ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1991; - M. Abdulhaluk Çay, *Anadolu'da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları Türkler'de Koç-Koyun Meselesi*, Ankara 1983; Borisenko - Khudyakov, "Drevnetyurskiye Pamyatniki Yeniseya", *Mejdnarodnyj Sempozyum o Sibiria*, (Sostavitel, V.İ. Molodin), Novosibirsk 1998; Rasim Efendi, *Stone Plastic Art of Azerbaijan*, Baku 1986; *Moğolistan'da Türk Ayak İzleri / Turkic Footprint in Mongolia*, (Edi. B. Tsend), Ulaanbaatar 2016; S.E. Azhigali, *Monuments of Mankystau and Ustyurt*, Almatı 2014.

¹¹ *Uluslararası Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Diyarbakır Sempozyumu*, 02-03 Kasım 2017.

Halı ve Kilimlerdeki Damgalar

Damgalar, Türklerin sosyal coğrafyalarının tamamında tarihin bilindiği devirlerden beri kullanılmış ve kullanılmaktadır. Hatta Aristov adlı Rus asıllı etnografya uzmanı 38 harfli Orhun Alfabesi'ndeki 29 harfin, Türk boylarının kullandığı damgalardan meydana geldiğini ifade etmiştir.¹²

Türk damgaları hakkında Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliği zamanında hazırlanan bazı eserlerde bolca örnek vardır. Özellikle İvanov'un eserinde Sibiryalı Türkleri'nin kullandığı damgalar, Kuzeyev'in eserinde ise Başkurt damgaları hakkında son derece zengin bilgiler verilmiştir.¹³ Bu iki eserde ifade edilen damgaların hemen hepsini, Türkiye'de geleneksel usulle yapılan halı, kilim, heybe, çorap gibi eserlerde görmek mümkündür. Hatta Başkurdistan'da aile damgası olarak kullanılan bir damga Türkiye'de Tahtacı olarak bilinen Alevi inançlı insanların mezar taşlarında çok kullanılmaktadır.¹⁴

Türkiye'deki halı, kilim, çorap, heybe gibi dokumalardaki damgalar ve şekiller hakkında yapılan çalışmalarda genel olarak, iki belirleyici sorun görülür. Bunlardan birincisi, araştırmacılar, hangi bölgede araştırma yapmışlarsa, tespit ettikleri damgaları veya şekilleri genelde o bölgeye özgü olarak tanımlamışlardır. İkincisi ise, damgaların veya şekillerin tarihi bir dili olduğu ve tarihi bir sosyal coğrafyadan buralara taşınmış olabileceğinin bilinçli veya bilinçsiz olarak göz ardı edilmesidir. Bu nedenle söz konusu eserler hakkında araştırma yapanlar yerelden genele, yani tarihi köklere ulaşamamışlar.

Bir kültürün en büyük özelliği tarihi sürekliliğe sahip olmasıdır. Aslında milli kültür ya da otantik kültür denilen şey tarihi süreç için, kültür unsurlarının örüntüsünden başka bir şey değildir. Eğer özgün bir sosyal grup ya da millettten bahsediyorsanız, ona bağlı olarak özgün bir kültürden de bahsetmeniz gerekir. Özgün kültürü olmayanların özgün tarihleri de olmaz.

Kürtler hakkında, 1953'te saha çalışmalarına dayalı doktora tezi yapan ve özellikle Kafkasya Kürtleri hakkında yaptığı çalışmalarla tanınan Aristova, "Irak, Türkiye, Suriye ve Kafkasya'da dokunan Kürt halılarında motif olarak sembolik hayvan figürleri (koç boynuzları, kare şekiller vb.) vardır; geometrik şekiller, battaniyelere özgüdür."¹⁵ diyerek, Kürtlerin hiçbir zaman Fars şekilleri kullanmadığına dikkat çeker. Yine Aristova, "göçebe ve yarı göçebe Kürtlere ait halılar ile bazı Türk, İran ve Irak göçebelerine (örneğin Kaşgaylar, Afşarlar vb.)"¹⁶ ait halılar arasında motif bakımından büyük benzerlikler vardır. Kürt halılarında, salt geometrik öğelerin yanı sıra, halkın günlük çalışma hayatını (hayvançılık, tarım, el işleri vb.), tabiat olaylarını ve dinsel inanışlarını yansıtan öğeler de yer almaktadır.¹⁷ diyerek Kürtlerdeki hâkim damgaların geometrik olduğunu belirtir.

¹² N.A. Aristov, *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, (Çev. D.A. Batur), İstanbul 2014, s. 274.

¹³ S. İvanov, *Ornament Narodov Sibiri Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, Moskva/Leningrad 1963; R.G. Kuzeyev, *İtil-Ural Türkleri*, (Çev. A. Acaloğlu), İstanbul 2005.

¹⁴ Mustafa Aksoy, *Tarihin Sessiz Dili Damgalar*, İstanbul 2014.

¹⁵ T.F. Aristova, *Kürtlerin Maddi Kültürü/Geleneksel Kültür Birliği Sorunu*, (Çev. İbrahim Kale - Arif Karabağ), İstanbul 2002, s. 181.

¹⁶ Bilindiği gibi Kaşgaylar, Afşarlar Türk asıllı olup, Afşarlar yirmi dört Oğuz boyundan biridir.

¹⁷ Aristova, *a.g.e.*, s. 184.

Bilindiği gibi Hint-Avrupa halkları halı ve kilimlerinde asimetrik, Türkler ise simetrik şekiller kullanırlar. İran'da yaptığımız araştırmalarda ve Farsların yazdıkları eserde de bizzat gördüğümüz gibi İran'da yaşayan Türkler ile Kürtler, halı ve kilimlerinde simetrik yani geometrik şekiller kullanırken, Farslar asimetrik şekiller kullanmaktadırlar.

Simetri aslında matematik ve geometri bilgisini gerektirir. Bu nedenle Türklerin dokumalarda ve keçelerde kullandığı simetrik şekil veya damgalar soyut düşüncenin yani matematik ve geometrik bilginin eseridir.

Eğer Kürtçe ve Zazaca konuşan insanlar Mezopotamya'nın yerli hakları ise Diyarbakır halı ve kilimlerinde kullandıkları şekillerin aynılarının Türkistan coğrafyasında da görülmelerini bilinen kültür teorilerine göre açıklamak mümkün değildir. Çünkü bu durum etkileşme veya yayılma ile izah edilirse, aynı durumun Türkler ile Farslar veya Türkler ile Ruslar arasında da olması gerekirdi. Oysa Ruslar ile Farsların halı ve kilimlerinde kullanıldığı şekiller aynı olmasına rağmen, Türkler ile Kürtlerin ve Zazaların halı ve kilimlerinde kullandığı şekiller onlardan farklıdır.

Kültürel DNA Teorisi

Güngör, bilinen kültür teorilerini farklı bir bağlamda eleştiri yapar ve kültür ile insan arasındaki ilişkiye dikkatimizi çekerek, "*kültür, bir kavram veya bir teoridir; bize müşahhas olarak görünen şey, o kültürü taşıyan insandır. Bu yüzden kültür kıyaslamalarında insan hakkındaki değerlendirmeler büyük önem taşır. İki kültürün karşılaştırılması, iki insan tipinin karşılaştırılması demektir.*"¹⁸ der. Dolayısıyla iki insan tipinin karşılaştırılması aynı zamanda iki kültürün karşılaştırılmasıdır. Bu nedenle yayılmacı ve evrimci kültür teorisyenlerinin ifade ettikleri gibi kültürün basit şekilde yayılması mümkün değildir.

İnsan aslında bir kültür ortamında kimlik kazanır ve var olduğu sosyal yapının kültürel kimliğini taşır. Diğer yandan sanat ve sanatçı da kültürel ortamda meydan gelirler. Bu nedenle sanat eseri, onu yapanın zihniyet dünyasıyla yakından ilgilidir. Bu nedenle sanat eserleri meydana geldiği sosyo-kültürel yapının izlerini taşırlar.

Yukarıda ifade etmeye çalıştığımız nedenlerden dolayı etnografya eserlerindeki gizemi ve tarihi sürekliliği "*kültürel DNA teorisi*"¹⁹ ile açıklıyoruz. Bize göre nasıl ki biyolojik DNA varsa sosyo-kültürel hayatın da DNA'ları vardır. DNA'lar tarihi süreçte oluşur ve sosyal hafıza ile nesilden nesile aktarılır. Dolayısıyla Diyarbakır'da halı ve kilimlerde kullanılan şekillerin aynılarının Türkistan coğrafyasında da görülmelerini "*kültürel DNA teorisi*"ni dikkate almadan açıklamak mümkün değildir.

Diyarbakır kilimlerinde kullanılan bir damga ise daha özel bir yapıya sahiptir. Çünkü dünyanın bilinen ilk pantolonu Doğu Türkistan'ın Turfan şeh-

¹⁸ Erol Güngör, "Yabancı Kültür Karşısında Millî Kültür", *Kültür ve San'at*, İstanbul 1980, s. 59.

¹⁹ Mustafa Aksoy, "Doğu Türkistan'da Bulunan, Mezardaki Buluntuların Tarihe Tanıklığı", *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 363, İstanbul 2017.

rinde bulunmuş ve yaşı M.Ö. 1500-1300 olarak ifade edilmiştir.²⁰ Söz konusu pantolon Haziran 2014’de basına tanıtılmış olmasına rağmen bu pantolon-
daki damganın aynısı Diyarbakır kilimlerinde de karşımıza çıkmaktadır. Bu
durum ise “kültürel DNA teorisi”ni doğrulayan önemli bir örnektir.

Bazı hallerde etnografya eserleri tarih yazımında ve sosyal bilim araştı-
malarında yazılı belgelerden daha önemlidir. Diğer yandan “aydınlar”ın yap-
tıkları ya da yazdıkları insanları aldatabilir. Fakat halkların geleneksel usulle
yaptıklarının, aydınların yaptıklarına nazaran, aldatma ihtimali çok zayıftır.

Kaynaklar

AKSOY, Mustafa: “Minusinsk-Abakan’dan Tunceli Mezarlarına Koçbaşı Motifi”, *Gazi Üni-
versitesi, I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu (11-13 Mayıs 2005), Bildirileri*, Ankara 2010.

_____ : “Kazakistan’da Koç-Koyun Heykelli Mezarlar”, *Türk Dünyası Tarih Kültür
Dergisi*, Sayı: 302, İstanbul 2012.

_____ : “Tunceli’de Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, *2023 Dergisi*, Sayı: 129,
Ocak 2012.

_____ : “Türkistan’dan Anadolu’ya Koç-Koyun Heykelleri ve Balballar”, *Yeni Tür-
kiye*, Sayı: 53, 2013.

_____ : *Tarihin Sessiz Dili Damgalar*, İstanbul 2014.

_____ : “Tarihin Bilinen İlk Pantolonundan Türkiye’ye Gelen Damga”, *Türk Dün-
yası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 346, Ekim 2015.

_____ : “Tarih - Sosyoloji Bağlamında Doğu Anadolu, Nahçıvan ve Tebriz’de Saha
Araştırmaları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 359, İstanbul 2016.

_____ : “Tarih-Sosyoloji Bağlamında Ermenistan ve Gürcistan’da Saha Araştı-
maları”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Sayı: 360, İstanbul 2016.

_____ : “Doğu Türkistan’da Bulunan, Mezardaki Buluntuların Tarihe Tanıklığı”,
Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi, Sayı: 363, İstanbul 2017.

AKSOY, Mustafa - ŞİMŞEK, İshak: “Hozat’ta Koç, Koyun, At ve İnsan Üsluplu Mezar
Taşları ile Kilimler”, *Türk Dünyası Tarih Kültür Dergisi*, Cilt: 62, Sayı: 373, Ocak 2018.

ALPMAN, Adil: “Hurriler”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt: 14, Sayı: 25, 1981.

ARİSTOV, N.A.: *Türk Halklarının Etnik Yapısı*, (Çev. D.A. Batur), İstanbul 2014.

ARİSTOVA, T.F.: *Kürtlerin Maddi Kültürü/ Geleneksel Kültür Birliği Sorunu*, (Çev. İb-
rahim Kale - Arif Karabağ), İstanbul 2002.

AZHİGALİ, S.E.: *Monuments of Mankystau and Ustyurt*, Almatı 2014.

BENDER, Cemşid: *Kürt Mitolojisi*, İstanbul 2007.

BORİSENKO, A.Y. - KHUDYAKOV, S.A.: “Drevnetyurskiye Pamyatniki Yeniseya”,
Mejdunarodnyy Sempozyum o Sibiria, (Sostavitel, V.İ. Molodin), Novosibirsk 1998.

ÇAY, M. Abdulhaluk: *Anadolu’da Türk Damgası Koç Heykel-Mezar Taşları Tür-
ker’de Koç-Koyun Meselesi*, Ankara 1983.

EFENDİ, R.: *Stone Plastic Art of Azerbaijan*, Bakı 1986.

GÜNGÖR, E.: “Yabancı Kültür Karşısında Milli Kültür”, *Kültür ve San’at*, İstanbul
1980.

İVANOV, S.: *Ornament Narodov Sibiri Kak İstoriçeskiy İstoçnik*, Moskva/Leningrad
1963.

KUZEYEV, R.G.: *İtil-Ural Türkleri*, (Çev. A. Acaloğlu), İstanbul 2005.

NOWGORODOWA, E.: *Alte Kunts der Mongolie*, Leipzig 1980.

ÖGEL, Bahaeddin: *İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara 1991.

ÜNAL, Ahmet: *Hurriler, Hurri Tarihi, Kültürü ve Arkeolojisiyle İlgili Yeni Buluntular
ve Gelişmeler*, Ankara 1997.

Moğolistan’da Türk Ayak İzleri / Turkic Footprintin Mongolia, (Edi. B. Tsend), Ula-
anbaatar 2016.

KYZLASOV, J.R.: *Ancient and Medieval History of South Siberia*, Abakan 1987.

²⁰ Aksoy, “Tarihin Bilinen İlk Pantolonundan Türkiye’ye Gelen Damga”, *Türk Dünyası Tarih Kültür
Dergisi*, Sayı: 346, İstanbul 2015.